

İlk İslâm Hanedanları Döneminde Uşrûsene Bölgesi'nin Coğrafi ve Siyasî Durumu (8./9. Yüzyıl) Geographical and Political Situation of the Uşrûshana Region During the Period of the First Islamic Dynasties (8th/9th Century)

Murat ERKOÇ

Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Dr. Öğr. Üyesi Murat ERKOÇ

Hasan Kalyoncu Üniversitesi

Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği Bölümü, Gaziantep,
Türkiye

ORCID: [0000-0003-0640-6493](https://orcid.org/0000-0003-0640-6493)

e-mail: murat.erkoc@hku.edu.tr

Başvuru/Submitted: 22.04.2024

Kabul/Accepted: 01.12.2024

Atf: Erkoç, Murat, "İlk İslâm Hanedanları Döneminde Uşrûsene Bölgesi'nin Coğrafi ve Siyasî Durumu (8./9. Yüzyıl)", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 7/2 (Aralık 2024): 532-546.

Citation: Erkoç, Murat, "Geographical and Political Situation of the Uşrûshana Region During the Period of the First Islamic Dynasties (8th/9th Century)", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 7/2 (December 2024): 532-546.

Lisans/License:

Öz- Bu araştırmanın amacı 8./9. yüzyılda İlk İslâm hanedanları döneminde Uşrûsene bölgesinin coğrafi ve siyasî durumuna tarihsel bir bakış açısı ile yaklaşmaktır. Çalışmada gerek Uşrûsene'nin coğrafi durumu gerekse Arapların Türkistan sahasındaki fetih hareketlerinden Halife Mu'tazid-Billâh dönemine kadar olan süreçteki siyasî olaylar ele alındı. Çin kaynaklarına göre M.Ö. 2. yüzyılın ortalarında Tayuan eyaletinin bir parçası olan ve Türkistan'da dördüncü bölgede bulunan Uşrûsene bölgesinin stratejik konumunun yanı sıra kale, şehir, köy, tepe ve sık dağlara sahip olmasından dolayı İslâm coğrafyacıları tarafından bölge olarak gösterilmesine dikkat çekildi. Eski dönemlerde ise Soğd içerisinde yer alması nedeniyle bu bölgenin bir parçası olarak kabul edildi. Ayrıca verimli araziler ve nehirler sayesinde muhtelif meyvelerin tarım faaliyetleri de yapılmıştır. Mâverâünnehr sınırları içerisinde yer alan Uşrûsene, Emevîler ve Abbâsîlerin idaresi altında bulunmasına rağmen 280/893 yılında Mâverâünnehr'in tamamına hâkim olan Sâ mânî Emiri İsmâil b. Ahmed dönemine kadar yerli hanedanlar tarafından yönetildi. Ancak bölgenin idarî teşkilatında sorumlu olan ve Afşin ünvanı kullanan yerel hanedan, müstakil durumda olmadıkları için hilafet yönetimine itaat ettiler. Arap akınları esnasında Uşrûsene'deki idarecilere verilen bu ünvanın Türkistan hükümdarlarından oluşan bir aile tarafından kullanıldığı gözlemlendi. Abbâsîlerin Uşrûsene başta olmak üzere Mâverâünnehr'deki egemenliklerini kaybetmeleri Türkistan'ın idaresinin Sâ mânîlere bırakılması ile başladı.

Çalışmada; siyasî, ticarî ve kültürel açıdan kendine has bir kimlik kazanması yüzünden Mâverâünnehr'de ayrı bir bölge görünümüne sahip olan Uşrûsene'ye bağlı şehir ve köyler arasındaki mesafelerde ele alındı. Bu husus, tespit edebildiğimiz Arapça kaynakların tetkiki ve incelemesi yapılarak ortaya koyuldu.

Anahtar Kelimeler– *Mâverâünnehr, Emevîler, Abbâsîler, Uşrûsene, Afşin.*

Abstract – The main purpose of this research is to approach the geographical and political situation of the Uşrûshana region during the period of the early Islamic dynasties in the 8th/9th century from a historical perspective. The study examines both the geographical situation of Uşrûshana and the political beginning with the Arab conquests in the Turkestan region to the period of Caliph Mu'tazid-Billah. Chinese sources indicate that in the mid-2nd century BCE, Uşrûshana was part of the Tayuan province, located in the fourth region of Turkestan between Samarkand and the Seyhun River. Islamic geographers recognized it as a distinct region due to its strategic importance and its features such as castles, cities, villages, hills, and rugged mountains. Since it was located within Sogdia in ancient times, it was accepted as a part of this region. Moreover, thanks to the fertile lands and rivers, agricultural activities of various fruits were carried out. Uşrûshana, situated within the bounds of Transoxiana under Umayyad and Abbasid control, remained governed by local dynasties until Emir Ismail b. Ahmed of the Samanids unified the entire Transoxiana region in 280/893. However, the local dynasty, which was responsible for the administrative organization of the region and used the title of Afshin, obeyed the Caliphate since they were not independent. Historical evidence shows that during the Arab incursions, the title "Afshin," conferred upon local administrators in Uşrûshana, was used by a ruling family from Turkestan. The loss of sovereignty of the Abbâsîds in Transoxiana, especially Uşrûshana, started when the administration of Turkestan was left to the Samanids.

In this study, the distances between the cities and villages of Uşrûshana, which has a distinct regional appearance in Transoxiana due to its unique identity in political, commercial and cultural terms, are analyzed. This issue was revealed by analyzing and reviewing the Arabic sources we could identify.

Keywords– *Transoxiana, Umayyads, Abbâsîds, Uşrûshana, Afshîn.*

Yayın Tarihi	26 Aralık 2024
Hakem Sayısı	Ön İnceleme: İki İç Hakem (Editör-Yayın Kurulu Üyesi) İçerik İncelemesi: Üç Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Benzerlik Taraması	Yapıldı-İntihal.Net
Etik Bildirim	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr
Date of Publication	26 December 2024
Reviewers	Single Anonymized - Two Internal (Editor board member) Double Anonymized - Three External
Review Reports	Double-blind
Plagiarism Checks	Yes – İntihal.Net
Complaints	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Copyright & License	Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr

EXTENDED ABSTRACT

The main purpose of this research is to approach the geographical and political situation of the Ustrushana region during the period of the early Islamic dynasties in the 8th/9th century from a historical perspective. The study examines both the geographical situation of Ustrushana and the political events beginning Arab conquests in the Turkestan region to the period of Caliph Mu'tazid-Billah. According to Chinese sources, in the mid-2nd century B.C., Ustrushana, which was part of the Tayuan province, located in the fourth region of Turkestan, between Samarkand and the Seyhun River, was considered by Islamic geographers as a region rather than a city because of its strategic location, as well as its fortresses, cities, villages, hills and dense mountains. Since it was located within Sogdia in ancient times, it was accepted as a part of this region. In addition, thanks to the fertile lands and rivers, agricultural activities of various fruits were carried out. Although Ustrushana, which is parallel to the Sogdian River and the villages and within the borders of Transoxiana, was under the rule of the Umayyads and Abbâsids, it was governed by local dynasties until the period of the Sâmanîd leader Ismail b. Ahmed, who dominated the entire Transoxiana in 280/893. The first raids on the region were carried out by Selm b. Ziyad (61/680-81) and Kuteybe b. Muslim (93/711-12).

Despite gaining control over much of Khorasan and Transoxiana, the Arabs' dependence on tribute and ransom limited their ability to fully dominate the region. The Abbasid revolt against the Umayyads, which originated in Khorasan and its environs, rapidly expanded to Transoxiana, triggering uprisings among local groups against the existing caliphate authority. During the Abbasid era, it is evident that

the inhabitants of Uşrüşana maintained their allegiance to the caliphate administration. The Abbasid rebellion, initiated in Khorasan and its vicinity, soon extended into Transoxiana. Examination of historical records indicates that although certain local factions resisted the ruling administration, a considerable number of individuals in Uşrüşana aligned themselves with the Abbasid movement. On the other hand, it was pointed out that although the local dynasty, which was responsible for the administrative organization of the region by taking the title of Afshîn from pre-Islamic times, supported the rebellions against the administration during the Abbâsîd period, they obeyed the Arab administration because they were not independent. The title Afshîn, used by the administrators who ruled Uşrüşana during the Arab raids, was used by a family of Turkestan rulers. It has been observed that the loyalty of the Uşrüşana people to the Abbasids continued during the reign of Caliph Mu'tasim-Billâh in 218/833. Caliph Mu'tasim-Billâh, recognizing the significance of Turkish military forces in the Transoxiana region, established a new military unit with the assistance of Uşrüşana, Fergana, Shash, and Sogd to counter the uprisings. On the other hand, it is seen that Afshîn Haydar played an important role in suppressing the religious and political rebellion initiated by Bâbek, the leader of the Hurremiyye movement in Azerbaijan during the reign of Ma'mûn. Vizier Muhammed b. Abdümelik ez-Zeyyât, Kadîlkudât Ahmed b. Ebû Duâd, Khorasan Governor Abdullah b. Tâhir and Merzeban b. Terkeş played an important role in the Afshîn family's loss of population in the Uşrüşana and Abbâsîd caliphate. However, the approximately twenty-four-year captivity of Afshîn's son Hüseyin, who was captured by Abdullah b. Tahir, ended in 250/864. He went to Caliph Müstaîn-Billah (248-252/862-866) in Baghdad in 251/865, asked for his protection and entered his service, and upon entering his service, he was given the hil'at and appointed as the head of the military unit consisting of Uşrüşana and other regions.

The loss of sovereignty of the Abbâsîds in Transoxiana, especially Uşrüşana, started when the administration of Turkestan was left to the Sâ mânîds. The Sâ mânîd leader Ismail b Ahmed (279-295/892-907), who dominated the entire Transoxiana in 279/892, included Uşrüşana in his territory in 280/893. Moreover, after putting an end to the local dynasty and minting coins in his own name, he ensured that the region came under the rule of the Sâ mânîds. The dominance of the Sâ mânîds in the Uşrüşana region continued until the Karakhanids dominated the Turkestan area. Uşrüşana's transformation into an Islamic center took place during the Karakhanid period. This study analyzes the distances between the cities and villages of Ushrusana, alongside its agricultural activities. The region is presented as a unique entity within Transoxiana, shaped by its distinct political, economic, and cultural history.

GİRİŞ

Arapçada nehrin öteki tarafı anlamına gelen Mâverâünnehr, Osman Gazi Özgüdenli'ye göre 15. yüzyıldan itibaren Farsça kaynaklarda zikredilmesine rağmen¹ İslâm coğrafyacıları tarafından daha erken dönemlerde kullanıldığı görülmektedir.² Mâverâünnehr'in Ceyhun ile Seyhun nehirleri arasında kalan sahanın olduğuna işaret ettikleri gibi bu bölgenin sadece Türkistan³ bölgesi ile sınırlı olmadığını; İslâm ülkeleri ile Çin memleketleri arasında kalan yerlere kadar dayandığı hususunda kayıtlar vermektedirler.⁴ Ceyhun Nehri'ni içerisine alan ve Hz. Ömer dönemi ile İslâmiyet'in geniş bir sahaya yayılmaya başladığı yer olan Mâverâünnehr'in batısında Horasan ve Hârizm yer almaktaydı. Mâverâünnehr'in doğusu Raşt, Fâmir ve Huttel'den Hind'e, batısı Toğuz Ğuz'ların ülkesi ve Karluklardan Tırâz sınırına oradan Setkend, Farâb, Soğd, Buhara, Semerkant ve Hârizm'e, kuzeyi Tırâz'a doğru Karluk Türklerinin yaşadığı bölgeden Fergana'ya, güneyi ise Hârizm Gölü'ne doğru Ceyhun Nehri ile Bezeşan yakınlarına kadar dayanmaktaydı. Harbab, Vaşşab ve Ceyhun nehirleri arasında kalan Huttel ise Mâverâünnehr'de bulunmaktaydı.⁵ Seyyahların eserlerinde Mâverâünnehr'e Bilâdü'l-Heyatîle denildiği hususunda bilgiler mevcuttur.⁶ Strange, Bilâdü'l-Heyatîle'nin M. 5. yüzyılda Bizanslı müellifler tarafından Sâsânîlere düşman olan Ak-hun (Eftalitler) için kullanıldığını ifade etmiştir.⁷ Makdisî, Bilâdü'l-Heyatîle içerisinde Fergana, İsbîcâb, Şâş, Uşrûsene, Soğd ve Buhara olmak üzere toplam altı bölgenin yer aldığını belirtmiştir.⁸

Mâverâünnehr; Ceyhun Nehri, Buhara, Semerkant, Hârizm, Huttel, Bezeşan ve Sağaniyan olmak üzere altı bölgeye göre taksim edilmişti.⁹ İstahrî ve İbn Havkal'a göre Mâverâünnehr'de Uşresene, Fergana, Nesef, Kîş, Soğd, Şâş, Sağaniyan, Semerkant, Buhara ve ona bağlı olan yerler, Tirmiz ve Ceyhun Nehri üzerinden Kuvaziyan, Ehsisek ve Hârizm, diğer taraftan Şâş, Tırâz, İlâk, Farâb ve İsbîcâb yer almaktaydı. Hucend, Fergana'ya bağlı iken Huttel ise Vehşab ve Ceryab nehirleri arasında bulunmaktaydı. Hârizm ise diğer şehirlere nazaran Buhara ve Kîş'e daha yakındır.¹⁰ Kendi içerisinde bağımsız sınırlara sahip olan Mâverâünnehr'de yer alan Ceyhun Nehri ve civarında Toharistan, Huttel, Sağaniyan, Soğd (Buhara-Semerkant) ve Hârizm, Seyhun Nehri'nin arka taraflarında ise Fergana, Uşrûsene ve Şâş şehirleri yer almaktadır. Mâverâünnehr'de yer alan şehirler altı bölgeye ayrılmaktaydı.¹¹

Seyyahlara göre şehir ismi olmayıp bir bölge olarak nitelendirilen ve coğrafi konumu nedeniyle stratejik açıdan büyük öneme sahip olan Uşrûsene'nin çalışma konusu olarak seçilmesindeki temel sebep, ilk İslam hanedanları dönemindeki Arap akınlarından sonra yaşanan gelişmeleri dikkate alarak siyasî ve iktisadî hayatı hakkında günümüz araştırmalarında bilgilerin oldukça az olduğunun gözlemlenmesidir. Bu çalışmada; coğrafya ve tarih kitaplarının derlemesi yapıldıktan sonra ilgili dönem hakkında kıymetli bilgiler ihtiva eden Arapça kaynaklar ışığında konunun derinlemesine inilerek daha

¹ Osman Gazi Özgüdenli, "Mâverâünnehr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 28, TDV Yayınları, İstanbul 2003, 177.

² Detaylı bilgi için bkz. Ebû'l-Kasım Muhammed b. Havkal, *Suretü'l-Arz* (Beyrut: Dâru'l-Mektebetü'l-Hayât, 1412/1992); Ebû İshâk İbrâhim b. Muhammed el-İstahrî, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik* (Leyden: Matbâatü Beril, 1346/1927).

³ Kazvîni, Türkistan sahasındaki insanların büyük bir bölümünün köylerde yaşayıp çadır hayatına sahip olduklarını kaydetmiştir. Ayrıca eserinde kalabalık nüfusa sahip olan bölge insanın kavgacı ve cellat olduklarını yüzlerinin ise yırtıcı hayvanlara benzediği yönünde kayıtlar bulunmaktadır. *Âsârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd* (Beyrut: Dâru Sâdir, Basım Tarihi Yok), 514.

⁴ Hanân Mebrûk Lebudî, *Kıyamü Devletü Şahhat Hârizm* (İskenderiyye: Müessesetü Şebabü'l-Camiat, 1434/2013), 70.

⁵ Ebû Abdullah Şihâbüddîn Yâ'küt b. Abdullah el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1397/1977), 5/45; İbn Havkal, *Suretü'l-Arz*, 381; İstahrî, *Kitâbü'l-Mesâlik*, 286-287.

⁶ İmâmüddîn İsmâil b. Alî b. Mahmûd Ebû'l-Fidâ', *Takvîmü'l-Büldân* (Beyrut: Dâru Sâdir, Basım Tarihi Yok), 483; Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 5/45; İbn Havkal, *Suretü'l-Arz*, 483; Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Kalkaşendî, *Sibhü'l-A'şâ fî Sinâ'ati'l-İnşâ* (Kahire: Matbâatü'l-Emiriyye, 1332/1914), 4/429.

⁷ Guy Le Strange, *Büldânü'l-Hilâfeti's-Şarkıyye*, çev. Beşir Fransız, Korkis Avad (Bağdat: Matbaatü'l-Irak, 1373/1954), 476.

⁸ Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekalîm* (Kahire: Mektebetü Metbulî, 1411/1991), 261-262.

⁹ Strange, *Büldânü'l-Hilâfeti's-Şarkıyye*, 476-477.

¹⁰ İbn Havkal, *Suretü'l-Arz*, 392-393; İstahrî, *Kitâbü'l-Mesâlik*, 295; Lebudî, *Kıyamü Devlet*, 71.

¹¹ Strange, eserinde Mâverâünnehr'i beş bölüme ayırmıştır. Bkz. *Büldânü'l-Hilâfeti's-Şarkıyye*, 476.

iyi anlaşılması amaçlandı. Ayrıca bölgenin tarihi üzerine yazılan makaleler ve kitaplar gözden geçirilerek konu desteklendi.

1. Coğrafi Durumu ve Şehirleri

Tarihî ve Coğrafi kaynaklar, şehrin ismi üzerinde ihtilaf halindedir. Arapça kaynaklarda daha çok hemze (الهمزة), sükûn (سكون), şin (الشين) hareketleri ve harfleri bir araya getirilip ra mazmum (الراء المضموم), vav ise sakin (الواو ساكنة) olduktan sonra açık sin (سين المفتوحة), nun (نون) ve he' (هاء) birleştirilerek Uşrüsene (أشروسنة) olarak zikredilmiştir.¹² Nitekim bölgenin ismini İstahrî, İbn Havkal, İdrîsî ve Hümevri'nin eserlerinde Uşrüsene şeklinde görülmektedir.¹³ Bazı Farsça eserlerde ise Uşrüsene (أسروشنة) olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁴ İslâm kaynaklarında yaygın olarak Uşrüsene isminin kullanımı tercih edildiği için lügatlara da bu şekilde yazıldı.¹⁵ Ayrıca Şerûsene,¹⁶ Serûsene,¹⁷ Setrûsene;¹⁸ Surushana, Ustrushana, Ashrosna, Osrashana, Istarawshan, İstaravshan, Ustrushana, Ushrusana ve Sudushana olarak ifade edildiği hususunda kayıtlar da bulunmaktadır.¹⁹

Çin kaynaklarına göre M.Ö. 2. yüzyılın ortalarında Tayuan eyaletinin bir parçası olan Uşrüsene;²⁰ Semerkant ve Seyhun Nehri arasında olup Semerkant'a yirmi altı fersah (yaklaşık yüz elli altı km)²¹ uzaklıktaydı.²² İslâm coğrafyacıları; nehirlerin, tepelerin ve dağların sık olduğu Uşrüsene'nin Soğd gibi şehir ismi olmayıp bir bölge olduğunu kaydetmişlerdir.²³ Mâverâünnehr sahasında yer alan Uşrüsene'nin hudutları doğuda Ersenakiyet, Kerkes, Famir, Sabat, Dizek, Nevcekes, Harakene, Ğazak, Zamin, Vağkas ve Fergana'nın bazı bölgelerine, batıda Semerkant, kuzeyde Şâş ve Fergana'ya, güneyde ise Veşcird, Şuman, Kiş, Raşt ve Sağaniyan'a kadar uzanmaktaydı.²⁴

Geniş bir yüzölçüme sahip olan ve verimli arazilerin, köylerin ve ovaların yer aldığı Uşrüsene, Soğd Nehri'ne paralel olup Semerkant'tan hareketle doğuya doğru yönelirken çok sayıda köylere sahipti. Seyhun Nehri ise bölgenin sol tarafındaydı. Türkistan'da dördüncü bölgede bulunan Uşrüsene; 91 derece altıda bir (tul) boylam, 36 dakika üçte iki (arz) enlemindeydi.²⁵ Semerkant'tan Soğd'un doğusundaki Hocend'e olan yolculuk sekiz gün sürmekteydi. Bu yolculuk esnasında Semerkant'tan hareket edildiğinde kuzeydeki Abârkes/Bârkes köyünü geçtikten sonra Soğd Nehri üzerinden Uşrüsene'ye ulaşılmaktaydı. Semerkant, Abârkes'e dört fersah (yaklaşık yirmi dört km),²⁶ doğudan ise

¹² Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 1/197.

¹³ İstahrî, *Kitâbü'l-Mesâlik*, 325; İbn Havkal, *Suretü'l-Arz*, 356; Ebü Abdullah Muhammed İdrîsî, *Nuzhetü'l-Muštâk fi İhtirâki'l-Âfâk* (Kahire: Mektebetü's-Sekafeti'd-Diniyye, 1422/2002), 1/503; Muhammed Abdülmun'im Hümevri, "*er-Ravdü'l-Mî'tar fi Haberü'l-Aktar*," thk. İhsân Abbâs, (Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1404/1984), 60.

¹⁴ Ebü'l-Fidâ', *Takvîmü'l-Büldân*, 496; Ebü Abdullah Ahmed b. Muhammed b. İshâk el-Hemedânî, "*Kitâbü'l-Büldân*," thk. Yusuf el-Hâvî, (Beyrut: Alîmü'l-Kutub, 1416/1996), 632; Ebü Yahyâ Cemâlüddîn Zekeriyâ b. Muhammed b. Mahmûd el-Kazvînî, *Âsârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd* (Beyrut: Dâru Sadır, 1379/1960), 520; Ebü'l-Fâzîl Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Târîhu Beyhakî*, çev. Sadık Neşet, Yahya el-Hişab (Kahire: Mektebetü'l-Encülü'l-Mısriyye, 1419/1999), 186.

¹⁵ Abdullah Ali b. Nüh, "İklimi Uşrüsene; Dirâseti havle'l-mustelah ve merahilu'l-fethi'l-İslâmiyye," *Câmi'atu Zagazig Külliyyetü'l-Edeb* 54, (2010), 159.

¹⁶ Ebü'l-Kâsım Ubeydullah b. Abdullah İbn Hurdâzbih, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik* (Leyden: Matbâatü Beril, 1306/1889), 169.

¹⁷ Anonim, *Hudûdü'l-Âlem mine'l-Maşrik ve ila'l-Mağrib* (Kahire: Dâru's-Sekafiyye, 1419/1999), 87.

¹⁸ Strange, *Büldânü'l-Hilâfeti's-Şarkıyye*, 517.

¹⁹ Abdullah, "İklimi Uşrüsene," 159.

²⁰ Aydın Usta, "Uşrüsene", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 56, TDV Yayınları, İstanbul 2012, 391.

²¹ Fersah, eskiden kullanılan bir yol mesafe ölçüsüdür. Bir fersah İran'da atın normal yürüyüşüyle bir saatte gittiği mesafe karşılığı kullanılmış olup, 6000 zirâ (6,23 km) yapmaktadır. Bu durum Araplarda değişmektedir. Bkz. Yusuf Halaçoğlu, "Fersah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 12, TDV Yayınları, İstanbul 1995, 412.

²² Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 1/197; İbn Hurdâzbih, *Kitâbü'l-Mesâlik*, 29.

²³ İbn Havkal, *Suretü'l-Arz*, 413; İstahrî, *Kitâbü'l-Mesâlik*, 325; İdrîsî, *Nuzhetü'l-Muštâk*, 1/503-504.

²⁴ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 1/197; İbn Havkal, *Suretü'l-Arz*, 413; İstahrî, *Kitâbü'l-Mesâlik*, 325-326.

²⁵ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 1/197.

²⁶ İstahrî, *Kitâbü'l-Mesâlik*, 334, 342; İbn Havkal, *Suretü'l-Arz*, 425; İbn Hurdâzbih, *Kitâbü'l-Mesâlik*, 26.

bir merhale²⁷ uzaklıktaydı (yaklaşık otuz km).²⁸ Köyün kuzeyden Semerkant sınırına yakın olması yüzünden bu bölgeye bağlı olduğu yönünde kayıtlar bulunmasına rağmen²⁹ Sem'ânî ve Hamevî, Uşrûşene sınırları içerisinde yer aldığını kaydetmişlerdir.³⁰

Soğd Nehri'nin kuzeyine doğru yöneldiğinde Uşrûşene'ye bağlı olan Buzmecân/Buzmâces'in Semerkant'a uzaklığı dört fersahtı (yaklaşık yirmi dört km).³¹ Uşrûşene'de Ebî Ahmed ribatının bulunduğu bölgede iki kısma ayrılan kesişim noktası Fergana ve Şâş yollarını birbirinden ayırmaktaydı.³² Bu yol, Dîzek'ten hareketle Şâş'a giden yolun Fergana'dan ayrıldığı yeri. Ayrıca Bârkes ile Sa'd ribatı arasında olduğu için Ebî Ahmed ribatına yakındı. Diğer taraftan yol üzerinde Bârkes'e bir günlük uzaklıkta Katvân-dize olarak bilinen köy yer almaktaydı.³³ Katvân-dize'nin bulunduğu köyün sağ tarafı Fergana'ya doğru açılmaktaydı.³⁴ Hocend ile Uşrûşene'yi birbirine bağlayan yol Uşrûşene'nin son hududu olarak kabul edilen Ğazak şehrinde geçmekteydi. Buranın Hocend'e olan uzaklığı altı fersahtı (yaklaşık otuz altı km).³⁵ İki bölgeyi birbirine bağlayan bir diğer yol ise Uşrûşene'ye bağlı Ğulûk şehrinde geçmekteydi. İbn Hurdazbîh, Hocend'e olan uzaklığın dört fersah (yaklaşık yirmi dört km) olduğunu belirtti.³⁶

İbn Havkal, İdrîsî ve İstahrî; dağların, tepelerin ve nehirlerin yer aldığı Uşrûşene'nin Soğd gibi şehir ismi olmayıp bir bölge olduğunu ifade ederken,³⁷ Ya'kübî ise dört yüz adet kaleye sahip Uşrûşene'yi bölge ve şehir olarak gösterdi.³⁸ Kalkaşendî'de dört yüz adet kale ve çok sayıda şehrin bulunduğu hususunda bilgiler verdi.³⁹ Eski dönemlerde Soğd'un sınırlarına dahil olması nedeniyle bu bölgenin bir parçası olarak ilişkilendirildi. Ancak ilerleyen süreçlerde siyasî, ticarî ve kültürel açıdan kendine has bir kimlik kazanması, bağımsız bir bölge görünümüne dönüşmesini sağladı.⁴⁰

Uşrûşene'de Fergana ve Şâş'taki gibi birbirine geçmiş ağaçların, bol meyvelerin ve bitişik haldeki bostanların olduğu ve bu özelliğe sahip hiçbir memleketin olmadığı hususunda kayıtlar mevcuttur. Ayrıca sonbahar mevsiminin sonuna kadar solmayan gül ve reyhanların mevcudiyetine dikkat çekilmiştir. Diğer taraftan Uşrûşene, Fergana, İylâk, Şelcî ve Lebâl'den Kırgızların ülkesine kadar uzanan dağlarda madenlerin bulunduğu dair bir kayıt tespit edilemedi.⁴¹

Bölgenin en büyük şehri, Uşrûşene dilinde söylenen Buncîkes'tir. Diğer şehirleri ise; Arseyanîkes, Kerkes, Gazek, Fağkes, Sâbât, Zamin, Dizek, Nevhakes ve Harkane'dir. Bölgeyi idare eden yönetici

²⁷ Merhale, yolcunun bir gün boyunca kat ettiği mesafedir. Bu mesafe, Hanefî ve Mâlikîlerde kırk dört, Şâfîî ve Hanbelîlerde ise seksen dokuz km'dir. Ali Cuma Muhammed, *el-Mekâyil ve'l-Mevazin eş-Şer'iyye* (Kahire: el-Kudüs, 2001), 56.

²⁸ Strange, *Büldânü'l-Hilâfeti's-Şarkıyye*, 509.

²⁹ İbn Havkal, *Suretü'l-Arz*, 411.

³⁰ Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr Sem'ânî, "*el-Ensâb*," thk. Abdürrahman el-Yemanî, (Hindistan: Dairetü'l-Maârifî'l-Osmanîye, 1397/1977), 2/30; Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 1/320; Vasilij Viladimiroviç Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, çev. Hakkı Dursun Yıldız, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1410/1990), 99.

³¹ Strange, *Büldânü'l-Hilâfeti's-Şarkıyye*, 509; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 99.

³² İbn Havkal, *Suretü'l-Arz*, 422; Abdullah "İklimi Uşrûşene," 164.

³³ İstahrî, *Kitâbü'l-Mesâlik*, 336; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 99.

³⁴ Abdullah "İklimi Uşrûşene," 164.

³⁵ İstahrî, *Kitâbü'l-Mesâlik*, 344.

³⁶ İbn Hurdazbîh, *Kitâbü'l-Mesâlik*, 29-30.

³⁷ İbn Havkal, *Suretü'l-Arz*, 413; İstahrî, *Kitâbü'l-Mesâlik*, 325; İdrîsî, *Nuzhetü'l-Muštâk*, 1/503-504.

³⁸ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kub İshâk Yâ'kübî, "*Kitâbü'l-Büldân*," thk. Muhammed Emin Dannâvî, (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2002), 125.

³⁹ Ebû'l-Abbâs Şihabüddîn Ahmed b. Alî Kalkaşendî, *Sibhü'l-A'sâ fî Sinâ'ati'l-İnşâ*, (Kahire: Matbâatü'l-Emirîyye, 1332/1914), 4/433.

⁴⁰ Abdullah "İklimi Uşrûşene," 163.

⁴¹ İbn Havkal, *Suretü'l-Arz*, 392, 402; Hamdullâh b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Nasr el-Müstevfî el-Kazvîni, *Nuzhetü'l-Kulûb*, (Tahran: Kitâbü Dünya, 1362), 201.

ailenin oturduğu yer Buncîkes olup şehirde yaşayan insan sayısının on bin kişi olduğu kaydedilmiştir.⁴² Uşrûsene'deki evler genel olarak kil ve ahşaptan yapıldı. Kuhandiz,⁴³ ribat, sur, hapishane ve camilerin bulunduğu Uşrûsene'de iç tarafında iki kapı vardı. Bunlar: Babü'l-Â'la ve Babü'l-Medine. Temiz havası ve bahçelerin çokluğu ile meşhur olan Uşrûsene'nin iç tarafında ise dört kapı mevcuttu. Bunlar: Babü Mersemende, Babü Nevcekes, Babü Zamîn ve Babü Kehalbâz. Ayrıca yaklaşık üç fersah uzunluğunda (yaklaşık on sekiz km) olan meyve ve sebze bahçeleri ise tek bir kaynaktan beslenen altı tane küçük nehir tarafından sulanmıştı.⁴⁴ Öne çıkan şehirleri şöyledir:

Zamîn (Susende): Uşrûsene'ye yedi fersah uzaklıkta (yaklaşık kırk iki km) olan ve Buncîkes'ten sonra en büyük ikinci şehir konumundaki Zamîn, Fergana'dan Soğd'a giden yol üzerinde yer almaktaydı.⁴⁵ İbnü'l-Fakîh, Zamîn'in Semerkant'a on yedi fersah uzaklıkta (yaklaşık yüz iki km) olduğunu kaydetti.⁴⁶ Zamîn'in Sabâr şehrine olan mesafesi üç fersahı (yaklaşık on sekiz km).⁴⁷ Akarsuları, üzüm bağları ve verimli arazileri ile ön planda olan Zamîn'de Mâverâünnehr'in diğer şehirlerinde olduğu gibi ulemadan önemli isimler yetişti. Ebû Ca'fer Muhammed b. Esed ez-Zamîni ve arkadaşı Ebi'l-Abbâs el-Mûstağfirî'nin nesepleri buraya dayanmaktaydı.⁴⁸

Buncîkes: Uşrûsene'ye bağlı şehirler arasında en büyüğü olan Buncîkes'in nüfusu yaklaşık olarak yirmi bin civarındaydı. Semerkant'a altı fersah uzaklıkta (yaklaşık otuz altı km)⁴⁹ bulunan Buncîkes, su açıdan zengin olduğu için verimli topraklara sahipti.⁵⁰ Hadis âlimlerinden Ebû Müslim Mü'mîn b. Abdullah el-Buncîkes'in nesebi buraya dayanmaktaydı.⁵¹

Sabât: Uşrûsene ve Hocend'e on (yaklaşık altmış km), Semerkant'a ise yirmi fersah uzaklıkta (yaklaşık yüz yirmi km) bulunan Sabât'ta akarsular ve bölgeyi saran araziler mevcuttu.⁵² Hadis ilminde öne çıkan Ebû'l-Hasen Bekîr b. Ahmed el-Fakîhi es-Sebatî'nin nesebi buraya dayanmaktaydı.⁵³

Dizek: Fenkân ismi ile bilinen Dizek, Zamîn şehrinin kuzeybatısında yer alıp Semerkant ile Uşrûsene arasında köprü görevi görmekteydi. Düz arazilerin ve akarsuların olduğu Dizek'te çok sayıda kervansaraylar bulunmaktaydı.⁵⁴ Bunlar içerisinde en görkemli olanı iki fersah uzaklıkta (yaklaşık on iki km) bulunan Hadyeser'di.⁵⁵ Ulemadan Abdülaziz b. Muhammed ez-Zekî'nin nesebi buraya dayanmaktaydı.⁵⁶

Harâkane: Semerkant'a dokuz fersah uzaklıkta (yaklaşık elli dört km) bulunan Harâkane, Dizek'in güneyinde yer almaktaydı. Dizek'e beş, Zamîn'e ise dokuz fersah uzaklıktaydı (yaklaşık elli dört km).⁵⁷

⁴² İbn Havkal, *Suretü'l-Arz*, 413-414.

⁴³ كهن: Eski, ذر: kale anlamlarına gelen kuhandiz, şehrin ortasında bulunmaktadır. Ebû'l-Fidâ', *Takvîmü'l-Büldân*, 444; Lebudî, *Kıyamü devlet*, 58.

⁴⁴ İbn Havkal, *Suretü'l-Arz*, 414; İstahrî, *Kitâbü'l-Mesâlik*, 326-327; Hümeyrî, *Ravdü'l-Mi'tar*, 60; Hattab, *Kâdetü'l-Fethü'l-İslâmi*, 38.

⁴⁵ Anonim, *Hudûdü'l-Âlem*, 86; Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 3/128; İbn Havkal, *Suretü'l-Arz*, 414; İstahrî, *Kitâbü'l-Mesâlik*, 327; Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsîm*, 277; Strange, *Büldânü'l-Hilâfeti'sh-Sarkıyye*, 518; Hattab, *Kâdetü'l-Fethü'l-İslâmi*, 38.

⁴⁶ İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-Büldân*, 625.

⁴⁷ İbn Havkal, *Suretü'l-Arz*, 426.

⁴⁸ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 3/128.

⁴⁹ İdrîsî, Semerkant'a yirmi altı fersah uzaklıkta (yaklaşık 156 km) olduğunu aktarmıştır. *Nuzhetü'l-Muştâk*, 1/502.

⁵⁰ Anonim, *Hudûdü'l-Âlem*, 87; Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 1/499; Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsîm*, 277.

⁵¹ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 1/499.

⁵² Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 3/167; Hattab, *Kâdetü'l-Fethü'l-İslâmi*, 38.

⁵³ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 3/167.

⁵⁴ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 2/443; İbn Havkal, *Suretü'l-Arz*, 414; İstahrî, *Kitâbü'l-Mesâlik*, 327.

⁵⁵ İbn Havkal, *Suretü'l-Arz*, 414.

⁵⁶ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 2/443.

⁵⁷ İbn Havkal, *Suretü'l-Arz*, 414, 426; Hattab, *Kâdetü'l-Fethü'l-İslâmi*, 38.

2. Fethinden Abbâsîler Dönemine Kadar Uşrûşene

Sâsânîlerden sonra Mâverâünnehr'in idaresini ele geçiren Araplar, Türklerin yaşadıkları bölgelerin kontrolünü sağlayabilmek için Ahnef b. Kays komutasında Toharistan sahasında ilerleyerek Horasan'ın büyük bir bölümünü ele geçirdiler. Sâsânî Hükümdarı III. Yazdicerd'in öldürülmesi,⁵⁸ Türkler ile Arapları ilk defa Horasan ve Mâverâünnehr sınırında karşı karşıya getirdi.⁵⁹ Arapların Uşrûşene bölgesine yönelik ilk seferleri Selm b. Ziyâd (61/680-81) ve Kuteybe b. Müslim'in (93/711-12) dönemlerinde gerçekleşti.⁶⁰ Belâzûrî, Semerkant ve Hârizm'in ele geçirilmesinden sonra 56/676 yılında Horasan valiliğine getirilen Saîd b. Osman döneminde sulh karşılığı itaat altına alınan Uşrûşene, Nesef, Şâş, Beykend, Kîş ve Soğd'a akınlar yapıldığını kaydetmiştir.⁶¹

Araplar, Horasan ve Mâverâünnehr'in büyük bir bölümünü hâkimiyetleri altına almalarına rağmen fidiye ya da haraç yolu ile kendilerine bağlamaları bölgedeki kontrolün sağlanmasını engelledi. Nitekim 103/721-722 yılında Horasan valiliğine getirilen Saîd b. Amr el-Haraşî, Soğdların bölgeyi terk etmek istemeleri üzerine Ni'lân Abdurrahman el-Kuşeyrî ve Ziyâd b. Abdurrahman el-Kuşeyrî'yi gönderirken kendisi de Uşrûşene'ye gitti. Halkın sulh istemesinden sonra kontrol altına alındı.⁶² Uşrûşene halkı, Mâverâünnehr'deki diğer yerleşim yerlerinin Emevî hilafetine itaat edilmesinde mühim rol oynadılar. Emevîlerin Horasan Valisi Esed b. Abdullah el-Kasrî, 117/735 yılında ikinci kez vali olarak atandıktan sonra 119/737 yılında Toharistan'daki Türk hakanı Su-lu ve müttetikleri ile mücadele etti. Bu husus Arapların ilk defa Ceyhun Nehri'nin batı tarafına doğru yöneldikleri anlamına gelmekteydi.⁶³

Esed b. Abdullah, Huttel'e girdikten sonra ordunun farklı kollardan ilerlemesini sağladığı esnada Semerkant'a altı fersah uzaklıktaki (yaklaşık otuz altı km) Benâkîs'te bulunan Türk hakanı harekete geçti. Kaynaklarda Uşrûşene halkının destek verdiği yönünde kayıtlar da bulunmaktadır.⁶⁴ Ancak Türkler, Türgiş Hakanı Su-lu'ya karşı nefret duyan Sağanîyan melikinın Araplarla iş birliği yapması üzerine Uşrûşene'ye çekildiler. İki taraf arasındaki mücadele Türk ordusunun mağlup edilip dağılması ile sonuçlandı.⁶⁵ Esed b. Abdullah'ın ölümünden sonra 120/738 yılında Horasan valiliğine getirilen Nasr b. Seyyâr döneminde de Mâverâünnehr'e yönelik akınlar devam etti. Bunların birincisi 121/739 yılında Bâbü'l-Cedîd'e yakın olan Belh'e, ikincisi Verağser ve Semerkant'a, üçüncü ise Merv'den Şâş'a kadar uzanan bölgelere yapıldı.⁶⁶

Nâsr b. Seyyâr komutasında ilerleyen Araplar, kısa sürede Mâverâünnehr'deki hâkimiyetlerini tesis ettiler. Nitekim Nâsr b. Seyyâr, Şâş Nehri'ni geçmek istediği esnada kendisine Buhara, Semerkant, Kîş ve Nesef halkından toplam yirmi bin kişi destek verdi.⁶⁷ Taberî, Uşrûşene halkının Nâsr b. Seyyâr'ın yanında olduğunu ve bölgenin idarî teşkilatından sorumlu olan Ebarahre adındaki Dihkan'ın Horasan valisine haraç vererek itaat ettiğini kaydetmiştir.⁶⁸ Ancak Emevîlere karşı Horasan ve civarında başlayan Abbâsî daveti, kısa sürede Mâverâünnehr'de yayılarak mahalli unsurların mevcut hilafet yönetimine karşı isyan çıkartmalarına yol açtı. Öyle ki Uşrûşene'de Abbâsî davetine destek verenlerin çok sayıda olduğu ifade edildi.⁶⁹

⁵⁸ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr Taberî, "Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk," thk. Muhammed Ebû'l-Fâdil İbrahim, (Beirut: Dâru'l-Maârif, 1390/1971), 4/293.

⁵⁹ Yunus Akyürek "Emevîler Dönemi Fetih Politikası ve Mâverâünnehr'in Fethi," *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/1, (2013), 86.

⁶⁰ Usta, "Uşrûşene," 391.

⁶¹ Ahmed b. Yahya b. Câbir Belâzûrî, *Fütühu'l-Büldân* (Beirut: Müessesetü'l-Ma'ârif, 1407/1987), 593-594.

⁶² Taberî, "Târîhu'r-Rusûl," 7/7; Ebû'l-Hasen İzzüddin Alî b. Muhammed eş-Şeybanî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, "el-Kâmil fi't-Târîh," thk. Ebû'l-Fidâ' Abdullah el-Kadî, (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1987), 4/358.

⁶³ Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 207.

⁶⁴ Taberî, "Târîhu'r-Rusûl," 7/113; İbnü'l-Esîr, "el-Kâmil," 4/423.

⁶⁵ Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 207; Ayrıntılı bilgi için bkz. Taberî, "Târîhu'r-Rusûl," 7/113-128; İbnü'l-Esîr, "el-Kâmil," 4/423-428.

⁶⁶ Taberî, "Târîhu'r-Rusûl," 7/173-174; İbnü'l-Esîr, "el-Kâmil," 4/448.

⁶⁷ İbnü'l-Esîr, "el-Kâmil," 4/448.

⁶⁸ Taberî, "Târîhu'r-Rusûl," 7/174, 176.

⁶⁹ Nûh, "İklimi Uşrûşene," 171.

3. Abbâsîlerin İdaresinde Uşrûsene

Kaynaklarda Ca'fer el-Mansûr'un vefatından sonra Bağdat'ta Abbâsî tahtına çıkan Ebû Mehdî-Billâh (158-169/775-778) döneminde Uşrûsene'ye yönelik bilgiler bulunmaktadır. Halife Mehdî, idaresindeki Mâverâünnehr'e elçiler göndererek bölgedeki idarecilerin yükümlülüklerini yerine getirip kendisine itaat etmelerini istedi. Uşrûsene'nin idaresini elinde bulunduran Melik Afşin, Soğd İşşîdi, Karluk Yabgusu, Dokuz-Oğuzların atası, Türklerin Meliki Tarhân, Toharistan Meliki Şervîn, Fergana Meliki Ferenran, Sicistan Meliki Retbil ve Tibet Meliki Cehveren halifeye bağlılıklarını bildirdiler.⁷⁰ Abbâsîlerin Türkistan sahasına yönelik akınlarının tafsilatı hakkında mezkûr bir kayıt tespit edilememesine rağmen Meliklerin hilafet yönetimine olan itaatlerine dikkat çekildi.

Ebû Ca'fer Hârûn er-Reşîd (170-193/786-809) döneminde Mâverâünnehr'e gönderilen Horasan Valisi Fazl Yahyâ b. el-Bermekî, Horasan'dan sonra bölgenin yeniden kontrol altına alınmasını sağladı. Nitekim Abbâsîlere itaat etme noktasında gönülsüz olan Afşin,⁷¹ Yahyâ el-Bermekî ile mücadele etmesine rağmen üstünlük kuramadığı için boyun eğmek durumunda kaldı. Öyle ki Barthold, baş eğmeyen Afşin Meliki Harahere'nin Yahyâ el-Bermekî karşısında çaresiz kaldığını kaydetmiştir.⁷² İki taraf arasında yapılan mücadeleden sonra Uşrûsene'yi ele geçiren Bermekî, Afşin ailesine hüsne yaklaşımla muamelede bulundu.⁷³

Uşrûsene halkının 805/190 yılında Abbâsî hilafetine ayaklanma hadisenin temelinde 190/806 yılında büyük bir isyana neden olan Emevîlerin son Horasan Valisi Ebû'l-Leys Nasr b. Seyyâr'ın (öl. 131/748) torunu Râfî' b. Leys Nasr b. Seyyâr'ın Uşrûsene ve Semerkant'ta Abbâsî askerlerinin katledilmesinde derin bir iz bırakmasıydı. Semerkant ve Şâş'ta nüfusunu arttıran Râfî' b. Leys'in çıkardığı isyan hareketini Uşrûsene, Fergana, Hocend, Belh, Huttel, Buhara, Hârizm, Fergana ve Tohoristan halkı destekledi.⁷⁴ Ebû Ca'fer Hârûn er-Reşîd döneminde ortaya çıkan ve yaklaşık dört yıl süren ayaklanma, Me'mûn'un (198-218/813-833) hilafeti döneminde 194/810 yılında sona erdi.⁷⁵ Horasan ve Mâverâünnehr'in yeniden itaat altına alınması için seleflerin izlediği politikayı devam ettiren Abbâsî Halifesi Me'mûn, bölge halkının Müslüman olmalarını teşvik etmek için elçiler gönderdi.⁷⁶ Bu dönemde Uşrûsene Meliki Kâvus b. Harahere'nin sulh yaparak itaat ettiğini söyleyebiliriz. Kaynaklarda sulh miktarı hakkında mezkûr bir kayıt tarafımızca tespit edilemedi. Bunun üzerine Horasan Valisi Gassân b. Abbâd, Me'mûn'un isteği üzerine Yahyâ b. Esed'i 204/819 yılında Uşrûsene'ye vali olarak atmasına rağmen halifenin Bağdat'a dönmesinden istifade eden Kâvus b. Harahere sulhu bozdu.⁷⁷

Uşrûsene'de hükümdar ailesi arasında yaşanan anlaşmazlıklardan istifade etmek isteyen Me'mûn'un 207/822 yılında Ahmed b. Ebî Halid komutasında gönderdiği İslâm ordusu, Mâverâünnehr'i geçip Uşrûsene'yi ele geçirdikten sonra Melik Kâvûs b. Harahere ve oğlu Fazl'ı tutsak ederek Me'mûn'a gönderdi.⁷⁸ Uşrûsene'nin kontrol edilmesinde Kâvûs'un oğlu Haydar'ın önemli rol oynadığını söyleyebiliriz. Kardeşi ve kayınpederi Fazl ile anlaşamadığından dolayı Bağdat'a kaçarak Me'mûn'un himayesine giren Haydar, Ahmed b. Ebî Halid'e kılavuzluk yaparak babasının esir

⁷⁰ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk Yâ'kûbî, "Târîhu'l- Yâ'kûbî," thk. Abdülemir Mühennâ, (Beyrut: Şirketü'l-A'lemî Matbuâtî, 1431/2010), 2/341; Nûh, "İklimi Uşrûsene," 171-172.

⁷¹ Taberî, Afşin unvanı kullanan melikin Harahere olduğunu ifade etmiştir. "Târîhu'r-Rusûl," 8/257.

⁷² Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 218.

⁷³ İbnü'l-Esîr, "el-Kâmil," 5/305; Nazâr Abdülmuhsîn Dağır, "Devrü'l-Arabi'l-İdarî ve'l-Askerî fi Uşrûsene hatta Nihâyeti ahdi'l-Halifeti'l-Abbâsî el-Mu'tasim-Billâh," *Camiatü'l-Küfe Merkezî Dirâseti'l-Küfe* 7/24, (2012), 248; Nûh, "İklimi Uşrûsene," 172.

⁷⁴ Yâ'kûbî, *Târîhu'l- Yâ'kûbî*, 2/386.

⁷⁵ İbnü'l-Esîr, "el-Kâmil," 5/364; Taberî, "Târîhu'r-Rusûl," 8/375; Ebî Bekr Muhammed b. Ca'fer Narşahî, *Târîhu Buhârâ*, çev. Emin Abdülmecîd Bedevî, Nasrullah et-Tirazî, (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1413/1993), 111; Ebû Abdullah Muhammed el-Cehşiyârî, "Kitâbü'l-Vüzerâ ve'l-Küttâb," thk. Mustafa es-Sikâ, (Kahire: Matbaatü Mustafa el-Banî el-Halebî ve Evladuhu, 1356/1938), 279.

⁷⁶ Belâzürî, *Fütühu'l-Büldân*, 605.

⁷⁷ Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 227; Usta, "Uşrûsene", 391.

⁷⁸ İbnü'l-Esîr, "el-Kâmil," 5/369; Taberî, "Târîhu'r-Rusûl," 8/595; Belâzürî, *Fütühu'l-Büldân*, 605.

düşmesine sebep oldu. Bağdat'a getirilen Afşin Kāvûs, Müslüman olup itaatini bildirmesi üzerine Uşrûşene valiliğine tayin edildi.⁷⁹ Halefi olan oğlu Haydar ise Afşin adıyla büyük itibar sahibi olup Abbâsî Devleti'nde önemli hizmetlerde bulundu.⁸⁰

Arapların akınları esnasında Uşrûşene'yi yöneten idarecilere verilen⁸¹ ve İslâm öncesi çağlardan kalan Afşin ünvanı Türkistan hükümdarlarından oluşan bir aile tarafından kullanıldı. Haydar b. Kāvûs el-Afşin (öl. 226/841) olarak bilinen meliklerden biri Abbâsî Halifeleri el-Me'mûn ve Mu'tasım dönemlerinde askerî bir lider olarak bilinmesine rağmen⁸² Uşrûşene'de hüküm sürdüğü hakkında tarafımızca kesin bir kayıt tespit edilemedi.⁸³

Tâhirîler, 205/820 yılında Horasan ve Mâverâünnehr'de nüfuslarını arttırmaya başladılar. Me'mûn'un kardeşi Emin'e karşı gösterdiği başarılarından dolayı 204/819 yılında doğunun en uç sınıra kadar olan bölgelerin valiliğine getirilen Tâhir b. Hüseyin,⁸⁴ bağımsızlık alâmeti olarak kendi adına para bastırarak bağımsızlığını ilan etti.⁸⁵ Ancak aynı gece⁸⁶ ya da bir gün sonra vefat ettiği için⁸⁷ Horasan valiliğine oğlu Talha b. Tâhir atandı. Yedi yıllık valiliği döneminde kaynaklarda yeterli derecede argümanları tespit edemediğimiz Talha b. Tâhir, Mâverâünnehr'de Tâhirîlerin hâkimiyetini tesis etmek istedi. Nitekim Uşrûşene'nin idaresini elinde bulundurduğu belirtilen Afşin Haydar b. Kāvûs'un ödemesi gereken verginin tahsil edilmesini geciktirmesi üzerine bölgenin kendisine tabi olması için iktisadî olarak blokaj koymak istese de başarılı olamadı. Bu durumun sebebi Ahmed b. Ebî Halid'in Uşrûşene'yi ele geçirmesinden sonra bölgenin haracının Halife Me'mûn için temin edilmesiydi.⁸⁸

Uşrûşene halkının Abbâsîlere olan bağlılığı 218/833 yılında Halife Mu'tasım-Billâh döneminde de devam etti. Mâverâünnehr sahasında Türklerden oluşan askerî birliğe ehemmiyete gösteren Mu'tasım-Billâh;⁸⁹ Uşrûşene, Fergana, Şâş ve Soğd'dan aldığı destekle asilere karşı yeni bir güç unsuru oluşturdu.⁹⁰ Diğer taraftan Afşin Haydar, Me'mûn döneminde Azerbaycan'da Hürremiyye hareketinin lideri Bâbek tarafından çıkartılan dinî ve siyasî bir mahiyetteki isyan hareketinin bastırılmasında mühim rol oynadı. Öyle ki Mu'tasım-Billâh tarafından 220/835 yılında Cibâl bölgesine tayin edildikten sonra iki yıl süren mücadele neticesinde isyanın bastırılmasını sağladı.⁹¹ Bâbek'i esir ederek Sâmarrâ'ya gelen Afşin, 223/838 yılında Abbâsî halifesi tarafından Sind valiliğine tayin edildi.⁹²

Afşin Haydar'ın Abbâsî hilafetinde nüfuz ve itibar sahibi olduğunu oğlu Hüseyin'in⁹³ 224/839 yılında Halife Mu'tasım-Billâh'ın emirlerinden Eşnâs'ın kızı Etrâce ile yaptığı evlilikte görülmektedir.⁹⁴ Ancak bu gelişme Afşin'e olan düşmanlığın artmasına sebep oldu. Bâbek ile mücadele ettiği esnada Azerbaycan ve Ermenistan'dan gelen hediyeleri ve yüklü miktardaki paraları Horasan Valisi Abdullah b. Tâhir'in idaresindeki topraklar üzerinden Uşrûşene'ye gönderdi. Afşin'in bu tutumu tahrikler üzerine 225/840 yılında tevkif edilmesine yol açtı. Nitekim Abdullah b. Tâhir, Mu'tasım-Billâh'ın isteği doğrultusunda Afşin'in oğlu Hüseyin'i ele geçirmek için Nuh b. Esed'i azlederek yerine kendisini

⁷⁹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 605-606; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 227-228.

⁸⁰ Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 228.

⁸¹ Hakkı Dursun Yıldız, "Haydar b. Kāvûs Afşin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 1, TDV Yayınları, İstanbul 1988, 441; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 228.

⁸² Alexander Rosskeen Gibb, "Afshin", *Encyclopædia of Islam* 1 (2011), 241.

⁸³ Yıldız, "Afşin", 1/441.

⁸⁴ Ebû'l-Fadl Ahmed İbn Tayfûr, "*Bağdâd fî Târîhi'l-Hilâfeti'l-Abbâsiyye*," thk. Muhammed Zâhid el-Huseyn, (Kahire: Yayınevi yok, 1368/1949), 69.

⁸⁵ Tâhir'in Horasan valiliğine getirilmesinin sebebi için bkz. İbnü'l-Esîr, "*el-Kâmil*," 5/454-455.

⁸⁶ Ebû Saîd Abdülhay b. ed-Dahhâk b. Mahmûd Gerdîzi, *Zeynü'l-Ahbâr*, trc. Afâf Seyyid Zeydân, (Kahire: Meclisü'l-A'lâmi li's-Sekâfet, 1426/2006), 197.

⁸⁷ İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsüddin Ahmed b. Muhammed, "*Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâ'i'z-Zamân*," thk. İhsân Abbâs, (Beyrut: Dâru Sâdir, 1397/1977), 2/522.

⁸⁸ Nüh, "İklimi Uşrûşene," 173.

⁸⁹ Faruk Ömer, *Târîhu İnan* (Bağdat: Beytü'l-Hikme, 1409/1989), 68.

⁹⁰ Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 229; Dağir, "Devrû'l-Arabî'l-İdarî," 250.

⁹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. İbnü'l-Esîr, "*el-Kâmil*," 6/18, 20-21, 25-27, 28-36.

⁹² İbnü'l-Esîr, "*el-Kâmil*," 6/39; Taberî, "*Târîhu'r-Rusûl*," 9/55.

⁹³ Taberî, Afşin'in oğlunu Hasan, Eşnâs'ın kızını ise Etrânce olarak zikretmiştir. "*Târîhu'r-Rusûl*," 9/101.

⁹⁴ İbnü'l-Esîr, "*el-Kâmil*," 6/58.

Uşrûsene dâhil Mâverâünnehr'in idaresine getirdiğini bildirdi. Bunun üzerine bir miktar silah ve asker ile yola çıkan Hüseyin b. Afşin, Nûh b. Esed'in yanına gelmesine rağmen tuzağa düşürüldüğü için tutsak bir vaziyette prangalara vurulup halifeye gönderildi.⁹⁵

Afşin ailesinin Uşrûsene ve Abbâsî hilafetinde nüfuslarını kaybetmelerinde Vezir Muhammed b. Abdülmelik ez-Zeyyât, Kadıkudât Ahmed b. Ebû Duâd, Horasan Valisi Abdullah b. Tâhir ve Merzeban b. Terkeş mühim rol oynadılar.⁹⁶ Afşin Haydar, 226/841 yılında hapiste bulunduğu dönemde hayatını kaybetti. Abdullah b. Tâhir tarafından tutsak edilen Afşin'in oğlu Hüseyin'in yaklaşık yirmi dört yıllık esareti 250/864 yılında son buldu. Bağdat'taki Halife Müstâîn-Billah (248-252/862-866)'ın yanına 251/865 yılında giderek ondan emân dileyip hizmetine girmesi üzerine kendisine hil'at giydirilip Uşrûsene ve diğer bölgelerden oluşan askerî birliğin başına getirildi.⁹⁷ Ayrıca askerlerinin erzak ihtiyacının giderilmesi için kendisine her ay on altı bin dirhem tahsis edildi.⁹⁸ İslam dünyasının önemli tarihçilerinden kabul edilen Taberî'nin *Târihu'r-Rusûl ve'l-Mülûk* ve İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-Târih* isimli eserleri başta olmak üzere diğer kaynaklarda Hüseyin b. Afşin hakkında bir kayıt tarafımızca tespit edilemedi.

Abbâsîlerin Mâverâünnehr'deki egemenliklerini kaybetmeleri Türkistan'ın idaresinin Sâ mânîlere geçmesi ile başladı. Tâhirîlerin zayıflamaya başladığı dönemde Halife Me'mûn'un 198/813 yılında Irak'a dönmesinden sonra Horasan'da vekil olarak bıraktığı Ğassân b. İbâd; Nuh b. Esed'i Semerkant'a, Ahmed b. Esed'i Fergana'ya,⁹⁹ Yahyâ b. Esed'i Uşrûsene ve Şaş'a, İlyas b. Esed'i ise Herât'a vali olarak atadı.¹⁰⁰ Mâverâünnehr'in tamamına 279/892 yılında hâkim olan Sâ mânî Emiri İsmâil b. Ahmed (279-295/892-907), 280/893 yılında Uşrûsene'yi kendi topraklarına kattı. Ayrıca yerli hanedana son verip kendi adına sikke bastırdıktan sonra bölgenin Sâ mânîlerin hâkimiyetine girmesini sağladı.¹⁰¹ Sâ mânîlerin, Uşrûsene'deki hâkimiyetleri Karahanlılar'ın Türkistan sahasına egemen olmasına kadar devam etti. Uşrûsene'nin İslam merkez haline dönüşmesi ise Karahanlılar dönemi ile gerçekleşti.¹⁰²

SONUÇ

Geniş bir yüz ölçümüne sahip olan Uşrûsene'nin verimli arazilere, köylere ve ovalara sahip olması Mâverâünnehr sahasında tarımsal faaliyetler noktasında öne çıkmasını sağladı. Nitekim dönemin seyyahları tarafından yazılan eserleri incelediğimizde şehir ismi olmaktan daha ziyade bir bölge olarak öne çıktığı hususunda kayıtlar tespit edildi. Bölgenin Arapların idaresine girmeye başlaması Selm b. Ziyad ve Kuteybe b. Müslim dönemi ile başlamasına rağmen Türkistan sahasının fidye ve haraç yolu ile bağlanması bölgedeki kontrolün sağlanmasını engellediği sonucuna ulaştığımızı söyleyebiliriz. Ancak Abbâsîler dönemindeki isyan hareketleri neticesinde Türkistan'a yönelik akınların düzenlenmesi bölgedeki güç unsurlarının hilafete bağlı olmadıklarının anlamını taşımamaktadır. Nitekim Uşrûsene'yi müstakil olarak yöneten Afşin ailesinin Abbâsîlere olan bağlılığı 218/833 yılında Halife Mu'tasım-Billâh döneminde de devam ettiği gözlemlendi. Öyle ki Mu'tasım-Billâh'ın Türkistan'da asilere karşı hazırladığı ordunun büyük bir bölümünü Uşrûsene halkından teşkil etmesi bu durumun bir tezahürü olduğu tarafımızca düşünülmektedir. Diğer tarafından Azerbaycan'da dinî-siyasî açıdan mühim bir tehlike arz eden Hürremiyye hareketinin lideri Bâbek tarafından çıkartılan isyan hareketinin

⁹⁵ İbnü'l-Esîr, "el-Kâmil," 6/60-62; Taberî, "Târihu'r-Rusûl," 9/106-107.

⁹⁶ Nûh, "İklimi Uşrûsene", 173; Yıldız, "Afşin", 1/442.

⁹⁷ İbnü'l-Esîr, "el-Kâmil", 6/167; Taberî, "Târihu'r-Rusûl", 9/290.

⁹⁸ Taberî, "Târihu'r-Rusûl", 9/290.

⁹⁹ Narşahî, Ahmed b. Esed'in Merv valisi olduğunu kaydetmiştir. *Târihu Buhârâ*, 112.

¹⁰⁰ İbnü'l-Esîr, "el-Kâmil," 6/253; Kalkaşendî, *Sibhü'l-A'sâ*, 4/446; Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Kalkaşendî, "Me'âsirü'l-İnâfe fi Me'âlimi'l-Hilâfe," thk. Abdüssettar Ahmed Farâc, (Beyrut: Âlimü'l-Kütüb, Basım Tarihi Yok), 1/259; İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldûn, "Târihu İbn Haldûn," thk. Halîl Şehâde, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420/2000), 3/389.

¹⁰¹ Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 241; Nûh, "İklimi Uşrûsene," 174.

¹⁰² Usta, "Uşrûsene", 391.

bastırılmasında Afşin Haydar'ın mühim rol oynaması bölgenin Abbâsî hilafeti nezdinde itibarının artmasına zemin hazırladı.

Türkistan'da dördüncü bölgede bulunan Uşrûşene'nin stratejik açıdan önemli bir konumda olması Mâverâünnehr'de hâkimiyet mücadelesi veren devletlerin odak merkezi haline dönüşmesine yol açtı. Öyle ki Abbâsîlerin siyasî güçlerini kaybetmeye başlamalarından istifade eden Sâ mânî Emiri İsmâil b. Ahmed'in Uşrûşene'nin idaresine sahip olması Türkistan'ın muhtelif yerlerinde ortaya çıkan isyan hareketlerinin bastırılmasını ve hâkimiyet alanının genişletilmesini sağladığını belirtebiliriz. Sâ mânîlerin, Uşrûşene bölgesindeki hâkimiyetleri Karahanlılar'ın Türkistan sahasına egemen olmasına kadar devam etti. Uşrûşene'nin İslâmî dönemde bölgenin siyasî, iktisadî, sosyo-kültürel ve ilmî hayatın merkezi noktalarından biri haline gelmesi Karahanlılar dönemi ile gerçekleşti.

Çalışmamızı hazırlarken imkânlar dâhilinde detaylı bir kaynak taraması yaptık. Ele aldığımız dönem ve konu üzerine ülkemizde araştırma yapıp yapılmadığına yönelik bir çalışmanın olmadığı anlaşıldı. Bu durum Uşrûşene bölgesinin coğrafî ve siyasî durumu tespit edebildiğimiz Arapça kaynakların tetkiki ve incelemesi yapılarak ele alınması müstakil bir çalışma olarak öne çıkmasını sağlamaktadır. Tüm bu veriler ışığında makalenin Türkistan'daki şehirler üzerine yapılacak olan çalışmalara yol gösterme açısından önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akyürek, Yunus, "Emevîler Dönemi Fetih Politikası ve Mâverâünnehr'in Fethi," *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/1, (2013): ss. 85-115.
- Anonim, *Hudûdü'l-âlem mine'l-maşrik ve ila'l-mağrib*. Kahire: Dâru's-Sekafiyye, 1419/1999.
- Barthold, Vasilij Viladimiroviç. *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*. çev. Hakkı Dursun Yıldız. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990.
- Belâzûrî, Ahmed b. Yahya, *Fütûhu'l-büldân*. Beyrut: Müessesü'l-Ma'ârif, 1407/1987.
- Beyhakî, Ebû'l-Fâzl Muhammed, *Târîhu Beyhakî*. çev. Sadık Neşet, Yahya el-Hişab. Kahire: Mektebetü'l-Encülü'l-Mısıriyye, 1419/1999.
- Cehşiyârî, Ebû Abdullah, "*Kitâbü'l-vüzerâ ve'l-küttâb*." thk. Mustafa es-Sikâ, Kahire: Matbaatü Mustafa el-Banî el-Halebî ve Evladuhu, 1356/1938.
- Dağir, Nazâr Abdülmuhsîn, "Devrû'l-Arabî'l-İdarî ve'l-Askerî fi Uşrûşene hatta Nihâyetî ahdî'l-Halifeti'l-Abbâsî el-Mu'tasım-Billâh." *Camiatü'l-Kûfe Merkezî Dirâseti'l-Kûfe* 7/26, (2012): 228-273.
- Ebû'l-Fidâ', İmâmüddîn İsmâil, *Takvîmü'l-büldân*. Beyrut: Dâru Sâdır, Basım Tarihi Yok.
- Gerdîzî, Ebû Saîd Abdülhay, *Zeynü'l-ahbâr*. trc. Afâf Seyyid Zeydân, Kahire: Meclisü'l-A'lâmî li's-Sekâfet, 1426/2006.
- Gibb, Alexander Rosskeen, "Afshîn". *Encyclopædia of Islam* 1, (2011), 241.
- Halaçoğlu, Yusuf, "Fersah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C.12, TDV Yayınları, İstanbul 1995, 412.
- Hamevî, Ebû Abdullah, *Mu'cemü'l-büldân*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1397/1977.
- Hattab, Mahmûd Reşît, *Kâdetü'l-fethü'l-İslâmî bilâdü Mâverâünnehr*. Dimaşk: Dâru Kuteybe, 1410/1990.
- Hümeyrî, Muhammed Abdülmun'îm, "*er-Ravdü'l-mî'tar fi haberî'l-aktar*." thk. İhsân Abbâs, Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1404/1984.
- İbn Hallîkân, Ebû'l-Abbâs, "*Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân*." thk. İhsân Abbâs, Beyrut: Dâru Sâdır, 1397/1977.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd, "*Târîhu İbn Haldûn*." thk. Halîl Şehâde, Beyrut: Dâru'l-Fikr. 1420/2000.

- İbn Havkal, Ebû'l-Kasım. *Suretü'l-arz*. Beyrut: Dâru'l-Mektebetü'l-Hayât, 1412/1992.
- İbn Hurdâzbih, Ebû'l-Kâsım. *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*. Leyden: Matbâatü Berîl, 1306/1889.
- İbn Tayfûr, Ebû'l-Fadl. "*Bağdâd fî târihi'l-hilâfeti'l-Abbâsiyye*." thk. Muhammed Zâhîd el-Huseyn, Kahire: Yayınevi yok, 1368/1949.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen, "*el-Kâmil fî't-târih*." thk. Ebû'l-Fidâ' Abdullah el-Kadı, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1987.
- İbnü'l-Fakîh, Ebû Abdullah, "*Kitâbü'l-büldân*." thk. Yusuf el-Hâvî, Beyrut: Alîmü'l-Kütüb, 1416/1996.
- İdrîsî, Ebû Abdullah, *Nuzhetü'l-muşâtâk fî ihtirâkı'l-âfâk*. Kahire: Mektebetü's-Sekafetî ed-Diniyye, 1422/2002.
- İstahrî, Ebû İshâk, *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*. Leyden: Matbâatü Berîl, 1346/1927.
- Kalkaşendî, Ebû'l-Abbâs, "*Me'âsirü'l-inâfe fî me'âlimi'l-hilâfe*." thk. Abdüssettar Ahmed Farâc, Beyrut: Alîmü'l-Kütüb, Basım Tarihi Yok.
- Kalkaşendî, Ebû'l-Abbâs, *Sibhü'l-a'sâ fî sinâ'ati'l-inşâ*. Kahire: Matbâatü'l-Emirîyye, 1332/1914.
- Kazvînî, Ebû Yahyâ, *Âsârü'l-bilâd ve ahhârü'l-ibâd*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1379/1960.
- Kazvînî, Hamdullâh el-Müstevfî, *Nuzhetü'l-kulûb*. Tahran: Kitâbü Dünya, 1362.
- Lebudî, Hanân Mebrûk, *Kıyamü devletü şahhat Hârizm*. İskenderiyye: Müessesetü Şebâbü'l-Camiât, 1434/2013.
- Muhammed, Ali Cuma, *el-Mekâyil ve'l-mevazin eş-şer'iyye*. Kahire: el-Kudüs, 1421/2001.
- Müennes, Hüseyin. *Atlas târihi'l-İslâm*. Kahire: ez-Zehra' li'l-Alami'l-Arabiyye, 1407/1987.
- Narşahî, Ebî Bekr, *Târihu Buhârâ*. çev. Emin Abdülmecîd Bedevî, Nasrullah et-Tirazî, Kahire: Dâru'l-Maârif, 1413/1993.
- Nûh, Abdullah Ali. "İklimi Uşrûsene; Dirâseti havle'l-mustelah ve merahilu'l-fethi'l-İslâmiyye." *Câmi'atu Zagazig Külliyyetü'l-Edeb* 54, (2010), 155-197.
- Ömer, Faruk. *Târihu İran*. Bağdat: Beytü'l-Hikme, 1409/1989.
- Özgüdenli, Osman Gazi, "Mâverâünnehr," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 28, TDV Yayınları, İstanbul 2003, 177-180.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerim, "*el-Ensâb*." thk. Abdürrahman el-Yemanî, Hindistan: Dairetü'l-Maârifî'l-Osmanîye, 1397/1977.
- Strange, Guy Le, *Büldânü'l-hilâfeti's-şarkıyye*. çev. Beşir Fransız, Korkis Avad, Bağdat: Matbaatü'l-Irak, 1373/1954.
- Taberî, Ebû Ca'fer, "*Târihu'r-rusul ve'l-mülûk*." thk. Muhammed Ebû'l-Fâdıl İbrahim, Beyrut: Dâru'l-Maârif, 1390/1971.
- Usta, Aydın. "Uşrûsene", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 42, TDV Yayınları, İstanbul 2012, 391-392.
- Yâ'kübî, Ebû'l-Abbâs, "*Kitâbü büldân*." thk. Muhammed Emin Dannâvî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2002.
- Yâ'kübî, Ebû'l-Abbâs, "*Târihu'l-Yâ'kübî*." thk. Abdülemir Mühennâ, Beyrut: Şirketü'l-A'lemî Matbuâtî, 1431/2010.
- Yıldız, Hakkı Dursun, "Haydar b. Kâvûs Afşin," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C.1, TDV Yayınları, İstanbul 1988, 441-442.

EKLER

Ek 1: Haritada Māverāünnehr bölgesi, Doğu Roma İmparatorluğu, Fatımî Devleti sınırlarında yer alan şehirler gösterilmektedir.¹⁰³

¹⁰³ Hüseyin Müennes, *Atlas Târihi'l-İslâm* (Kahire: ez-Zehra' li'l-Alami'l-Arabiyye, 1407/1987), 217.

Ek 2: Haritada Boşnak, Bulgar Ülkeleri, Arap Yarımadası, Rum Devleti, Tâhirîler Devleti, Şam Devleti ve Maverâünnehr sınırları içerisindeki şehirler yer almaktadır.¹⁰⁴

¹⁰⁴ Müennes, *Atlas Târîhü'l-İslâm*, 216.